Миңнуллина Розалия Фаизовна,
к.пед.н, доцент кафедры педагогики,
Елабужский институт К(П)ФУ,
г. Елабуга, Татарстан, Россия
e-mail: mrozaliya54@yandex.ru

УДК 37

МАТУР ӘДӘБИЯТ – РУХИ-ӘХЛАКЫЙ ТӘРБИЯ ЧЫГАНАГЫ

ХУДОЖЕСТВЕННАЯ ЛИТЕРАТУРА – ИСТОЧНИК ДУХОВНО-НРАВСТВЕННОГО ВОСПИТАНИЯ

FICTION - THE SOURCE OF SPIRITUAL AND MORAL EDUCATION

Аннотация. В статье рассматриваются роль художественной литературы как источника духовно-нравственного воспитания школьников. Выделяются основные задачи литературы в области воспитания современных школьников. Анализируеся роль учителей татарского языка и литературы в формировании личности учащейся молодежи. Определяются основные функции литературы. Изучаются программы и учебники по татарской литературе.

Ключевые слова: художественная Литература, воспитание, мировоззрени, влияние литературы на формирование личности, отношение, познавательная деятельность, формирует общество.

Abstrakct. The article discusses the role of fiction as a source of spiritual and moral upbringing of schoolchildren. The main task of literature in the education of modern schoolchildren. Analiziruetsya the role of teachers of the Tatar language and literature in shaping the personality of students. Define the basic features of literature. Programmes and textbooks in the Tatar literature.

Keywords: literature, education, philosophy, literature, the impact on the formation of personality, attitude, cognitive activity, forms the society.

Әдәбият озак гасырлар буена кешеләрнең әхлакый һәм этик күренешләргә шәхси карашларын формалаштырырга, җәмгыять тарафыннан булдырылган кыйммәтләр, принциплар, идеяләргә шәхси мөнәсәбәт формалаштырырга ярдәм итә. Матур әдәбиятның тәрбияви потенциалы гаҗәеп зур. Шуңа күрә әдәбият дәресләренә гадәттән тыш зур тәрбияви бурыч та куела. Бу – табигый да: башлангыч мәктәптән алып, югары сыйныфларга кадәр әдәбият дәресләре укучыларның белем һәм танып белүенең үсешен генә түгел, әхлакый, этик, эстетик камилләшүен дә тәэмин итә. Нинди генә әсәр өйрәнелмәсен – фольклор әсәрләреме, борынгы яисә хәзерге әдәбиятмы – укучы шәхесен формалаштыруга ул шактый зур дәрәҗәдә йогынты ясый.

Матур әдәбият әсәрләре укучының интеллектына, хисләренә, иҗади фантазиясенә берьюлы тәэсир ясап, дөньяга караш, мораль йөз, эстетик зәвык, изгелек һәм явызлыкка мөнәсәбәтләрен формалаштыра, кешенең галәмдәге урыны, тормышының максаты турында уйланырга мәҗбүр итә.

Кызганыч, хәзерге заманда, мәгълүмати технологияләр чорында, үсеп килүче буын матур әдәбияттан ераклаша. 1970-80 елларда бөтен ил халыкы ябырылып китап укыды. Мәктәп укытучылары укыласы әсәр исемлекләре буенча укучыларны даими тикшереп тордылар. Ул буын китапны яратып укыды. Мәктәп әдәби әсәр укуга мәхәббәт, ихтыяҗ уята алды. Бүген икенче төрле күренеш.

Укучыларны телевизион тапшырулар, виртуаль чынбарлык җәлеп итә, нәтиҗәдә алар фикер йөртергә, мөстәкыйль эшчәнлеккә сәләтләрен җуя баралар, проблеманы күрә һәм аннан чыгу юлларын тәкъдим итә алмыйлар. Шулай итеп, илебездәге белем бирү процессы белем бирү программаларында, мәгариф өлкәсендәге сәясәттә генә түгел, укучы шәхесләрендә дә үзгәрешләр кичерә[3, б. 134].

Информацион технологияләр, фәнни-техник революция, базар мөнәсәбәтләре шартларында үсергә мәҗбүр булган буын өчен яхшылык, ихтирамлылык, үзара аңлашу, ярдәм итешү кебек төшенчәләрне, кыйммәтләр системасын матди уңайлыкларга омтылыш алыштырды.

Бүгенге әдәбият укытучылары алдында торган мөһим бурычларның берсе – балаларда укуга мәхәббәт, кызыксыну уяту. Галимнәр моның әһәмиятен әдәбиятның, бигрәк тә классик әдәбиятның түбәндәге функцияләре белән аңлаталар: танып белү (гносеологик функция), мәгълүмати (трансляцион вазыйфа), коммуникатив, регулятив (норматив), тамга булу (семиотик вазыйфа), эшчәнлекле (праксиологик вазыйфа), рекреатив (шифа булу, дәвалау вазыйфасы), күңел ачу, җайлашу-адаптацион һәм гуманистик вазыйфалар [4, б.134].

Укучыларны әдәби укуга җәлеп итү, әсәр аркылы шәхси сыйфатларын, дөньяга карашлырын формалаштыруга омтылыш хәзерге вакытта әдәбият дәресләрендә кулланыла торган программа, дәреслекләрнең һәрберсендә зур урын ала. әдәбият галиме, күпсанлы монографик хезмәтләр, дәреслекләр, хрестоматияләр

авторы Ф.М. Мусин әдәбият дәресләренең максатларыннан нәкъ менә тәрбияви аспекттагыларны беренче урынга куеп,түбәндәгечә яза: “әдәби әсәрләрне өйрәнү, нигездә ике максатка хезмәт итә. Берсе – иң яхшы сүз сәнгате үрнәкләрендә урын алган вакыйга-күренешләр аша халык тормышы белән танышу, безгә кадәр яшәгән кешеләрнең шатлык-борчуларын күрү, аңлау, аларның хис-кичерешләрен үзебез аша үткәрү, матурлыккка шатлану, начарлыкка нәфрәтләнү. Икенчесе – мөстәкыйль рәвештә әдәби әсәрне анализларга, аны бәяләргә өйрәнү” [2, б.3]. Яхин А.Г. исә әдәби әсәргә анализ ясауны рухи тәрбия чарасы буларак куллана, “программа методологиясенең төп максаты – рухи тәрбия чараларын да кертеп уйларга күнектерү”,– дип яза [4, б.170]. Яхин А.Г. классик Ә.Еникинең бер интервьюсында рухи тәрбия чарасы буларак әдәбият дәресләрендә укучыны уйлага өйрәтүнең зарурияте турындагы сүзләрен дә китерә: “...Кеше тәрбияләү. Яхшы кешеләр кирәк, шунсыз яхшы җәмгыять тудырып булмаячак. Андый кешене тәрбияләргә кирәк. Моны әдәбият та башкара. Безгә үгет-нәсыйхәт түгел, уйларга мәҗбүр итү, уйларга өйрәтү кирәк”[4, б.169].

Әдәбиятчы һәм методист галимнәр әлеге эшне нәтиҗәле тормышка ашыру буенча төрле юллар, алымнар куллану өстендә эшлиләр. Әлбәттә, зур рольне программа буенча балаларга тәкъдим ителгән әсәрләр дә уйный. Алар төрле темага кагылышлы булса да, ахыр чиктә барысы да теге яки бу әхлак нормалары турында уйланырга чакыралар. Танылган педагог И.Ф. Харламов мәктәптә тәэсирендә формалаша торган әхлак нормалары төрле юнәлешләргә карыйлар: дәүләт сәясәтенә мөнәсәбәт формалаштыру; Ватанга, башка ил һәм халыкларга караш тәрбияләү; хезмәт тәрбиясе; милли матди мираска һәм матди кыйммәтләргә мөнәсәбәт тәрбияләү; кешеләргә мөнәсәбәт тәрбияләү; үз-үзеңә караш формалаштыру [5, б.187].

Татар әдәбиятыннан программаларны, дәреслекләрне анализлау аларда барлык бу юнәлешләр буенча тәрбияви эш балаларның яшь үзенчәлекләренә туры килердәй әсәрләр мисалында алып барыла. Кайбер мисалларны китерик: 11 нче сыйныфта укучылар, Г.Исхакыйның “Олуг Мөхәммәд” драмасын өйрәнү дәвамында, хөкемдарның ил тормышындагы ролен аңларга өйрәнәләр, илнең киләчәге гадел хөкемдар һәм халык берләшүе нәтиҗәсендә генә бәхетле була ала, дигән актуаль яңгырашлы фикергә киләләр. Г.Ибраһимовның “Казакъ кызы”н укып, мәхәббәт хакында гына түгел, милли азатлык идеясе турында уйланалар. К.Тинчуринның “Сүнгән йолдызлар” драмасы сугышларның шәхси язмышларны вату, җимерүен сурәтләп, тынычлыкка, мөнәсәбәтләрнең чиста, гадел булуына өнди.Һ.Такташның “Мәхәббәт тәүбәсе” поэмасын укып, балигъләк яшенә якынлашкан укучылар мәхәббәткә хөрмәт, аны чиста килеш сакларга омтылышны узган гасырның 20 нче елларында ук тарала башлаган, әмма алдынгы карашлы, зыялы яшьләребез, шул исәптән, Һ.Такташ тарафыннан да яклау-хуплау тапмаган “ирекле сөю” идеясенең күпме күз яше, әхлаксызлыкка сәбәп булуын шагыйрь тарафыннан реалистларча тасвирлануын күрсәтү аша тәрбияли. Белемгә омтылыш, гыйлем ияләренә карата хөрмәт төрле сыйныфларда үтелә торган К.Насыйриненң “Әбүгалисина” повесть-кыйссасы, С.Рәмиевнең “Уку” шигыре, Г.Камалның “Беренче театр” комедиясен өйрәнгәндә формалаша. Г.Әпсәләмовның “Ак чәчәкләр”, М.Әмирнең “Саф күңел” романнары төрле һөнәр ияләренә ихтирам тәрбияли. Г.Исхакыйның “Кәҗүл читек” хикәясен, А.Гыйләҗевнең “Әтәч менгән читәнгә” повестен укып, укучылар матди байлыкның кеше күңеленең байлыгы күрсәткече булмавына төшенәләр. З.Бигиевнең “Зур гөнаһлар”, Г.Тукайның “Шүрәле”се кебек әсәрләре мисалында җинаятьчел гамәлләрдән саклану, югары әхлаклылыкның зарурияте ассызыклана. Бик зур урынны патриотик юнәлгән әсәрләр алып тора. Шундыйлар рәтендә Н.Исәнбәтнең “Туган ил”, М.Җәлилнең “Тик булса иде ирек”, “Соңгы җыр”, Ә.Еникинең “Кем җырлады?”, А.Алишның “Көтмә инде, көтмә”, “Үзем турында җыр”, С.Сөләймановаың “Туган җирем, эчкән суым!”, С.Хәкимнең “Башка берни дә кирәкми” һәм башкаларны атарга мөмкин.

Дөрес, максатка ярашлы, укучыларның яшь үзенчәлекләренә туры килә торган әсәрләр турындагы белемнәрне, алар нигезендә уйларга, нәтиҗә ясарга күнектерү эшен балаларның игътибарын җәлеп итәрдәй алымнар белән җиткерә белергә дә кирәк. Бу эштә мөгаллимгә заманча технологияләр дә ярдәмгә килә. Укытучаларның, педагогик практика үтүче студентларның тәҗрибәсе күрсәткәнчә, бүгенге көндә татар теле һәм әдәбияты кабинеты – көннең беренче һәм икенче яртысында дәресләр үткәрү бүлмәсе генә түгел, ә мультимедиа үзәге, фәнни лаборатория, китапханә, укучыларның уку-укыту өлкәсендәге һәм мөгаллимнең һөнәри уңышлары банкы да әле ул. Белем һәм тәрбия бирүдә мөгаллимГ. Сәйфетдиновның “Су анасы”, “Таңбатыр”,“Гасырларда калыр батырлык” (каһарман шагыйрь М.Җәлилнең тормышы һәм иҗатына багышланган методик әсбап) фильмнары, татар әдипләре, күренекле шәхесләре тормышына һәм иҗатына багышланган интерактив дәреслек-дисклардан файдалана ала, моннан кала кабинет даими рәвештә әдәбият дәресе кысаларында укучыларның мөгаллим биргән юнәлеш-ориентир ярдәмендә, әмма зур дәрәҗәдә мөстәкыйльлек күрсәтеп эшләнгән презентацияләре, проектлары белән тулыландырыла.

Әдәбият дәресләрен мавыктыргыч, җанлы итеп үткәрүдә мөгаллимнең белеме генә түгел, иҗади сәләтләренең дә роле бар. Моны ассызыклап, “укытучылар мәктәп газета һәм журналларын кәгазь һәм электрон вариантта чыгара, әдәби иҗат клублары, мәктәп телестудияләре оештыра, балалар белән бергә спектакльләр куя алалар. Укытучы мондый эшкә сәләтле түгел икән, мәктәптә озак эшли алмаячак”, – дип язучыларны да очратырга мөмкин [3, б.114].

Әлбәттә, хәзерге технологияләр дәрес үткәрүдә традицион булмаган төрле алымнарны куллануга мөмкинлек бирәләр. Күп кенә укытучылар дәресләреннән шоу-тамаша ясап, даими рәвештә дәрес-сәяхәт,

КВН, викторина, “Могҗизалар кыры”н үткәрәләр. Бүгенге ФГОС шартларында бу максатка ярашып бетми. Укытучы мондый алымнарны дәреснең башка төрләре, шул исәптән традицион дәрес белән дә чиратлаштырып алып бара белергә тиеш.

Әдәбият дәресләрендә рух-әхлак тәрбиясе бирүне актуальләштерү балаларның яхшылык һәм начарлык турындагы күзаллауларына аныклык кертә, дөрес кыйммәтләр системасы формалашуга этәргеч бирә, үз-үзеңнең һәм җәмгыятьнең гамәлләренә әхлак күзлеге аша карарга ярдәм итә. Нәкъ шуңа күрә, хәзер гамәлдә булган әдәбият программаларында, дәреслекләрендә рухи-әхлакый тәрбиягә зур урын бирелә. Дәрестә тәкъдим ителә торган әсәрләрнең сайлану принцибы, заманча технологияләрне куллану, яңа алымнардан файдалану, мөгаллимнең дәресне иҗидилык, теләктәшлек атмосферасында үткәрүе дә шул максатка туры килә.

Әдәбият

1. Мусин Ф.М. Татар әдәбияты: Рус урта гомуми белем мәкт. 11 нче с-фында укучы татар балалары өчен дәреслек-хрестоматия / Ф.М. Мусин, З.Н. Хәбибуллина, Ә.М. Закирҗанов. –Казан: Мәгариф, 2000. – Б.3-4.
2. Нуриева А.Р.Условия и пути подготовки студентов к воспитательной работе в национальной школе.//В мире научных открытий. –№1. –2014. – С.134.
3. Яхин А.Г. Татар телендә башлангыч гомуми белем бирү мәктәбенең 1-4 нче сыйныфлары өчен татар әдәбиятын укыту программасы. Аңлатма язу // Татар телендә урта (тулы) гомуми белем бирү мәктәпләре өчен татар теле һәм әдәбиятыннан үрнәк программалар: 1-11 нче сыйныфлар – Казан: Татар. кит. нәшр., 2011. – Б.173.
4. Харламов И.Ф. Педагогика. – М.: Гардарики. – 1999. – С. 207.

Нуриева Алеся Радиевна,

ассистент кафедры педагогики,
Елабужский институт К(П)ФУ,
г.Елабуга. Татарстан, Россия
e-mail: nurieva-alesya@mail.ru

УДК 37

УКЫТУ-ТӘРБИЯ ЭШЕНДӘ ФОЛЬКЛОР КУЛЛАНУ

THE USE OF FOLKLORE IN EDUCATIONAL WORK

Аннотация. В статье рассматриваются особенности фольклора татарского народа. Анализируются высказывания ученых о роли народной педагогики, фольклора в учебно-воспитательной деятельности. Путем сравнительного анализа определяются приемы применения фольклора известными писателями, поэтами. Рассмотрены подходы зарубежных и отечественных педагогов, ученых к народной педагогике, к ее роли в воспитании личности ребенка. Рассмотрены творчества Г.Тукая, Г. Баширова, М. Джалиля, Х. Такташа, где в основе их произведений лежат элементы народной педагогики.

Ключевые слова: просветители, фольклор татарского народа, жанры фольклора, традиции, устное народное творчество, пословица, образное мышление, духовное богатство.

Abstract. The article discusses the features of the folklore of the Tatar people. Analyzes the statements of scientists about the role of folk pedagogy, folklore in educational activities. Through a comparative analysis defines the methods of application of folklore well-known writers, poets. Discusses approaches of foreign and Russian teachers, scientists to the national pedagogy, its role in the education of the child’s personality. Considered creativity G. Tukai, G. Bashirova, M. Jalil, H. Taktash, where the basis of their works are elements of folk pedagogy.

Keywords: Enlightenment, Tatar folklore, folklore genres, traditions, folklore, proverb, creative thinking, spiritual wealth.

Татар халкы гасырлар буе нинди генә сынауларга дучар булса да, барлык авырлыкларны җиңеп, үз телен, үз милләтен, үз гореф-гадәтләрен саклап килгән халык. Халкымның гасырлар буена җыелган тәҗрибәсе: мәкальләре, әйтемнәре, әкиятләре, бәетләре, җырлары тәрбия баскычыннан җитәкләп югарыга менгерә, ниндидер бер илаһи рәхәтлек хисләре кичерергә мәҗбүр итә.

Татар фольклорында, жанрлар белән үрелеп, халкыбызның тарихы, тормыш-көнкүреше, йола-гадәтләре, мифологиясе һәм дини ышанулары, авыз-тел иҗаты бирелгән.

Милләтебезнең күренекле мәгърифәтчеләре халык авыз иҗаты әсәрләренең зәвык, акыл, әхлакый тәэсир көченә, аларны өйрәнүнең зарурлыгына һәрвакыт зур әһәмият биргәннәр.